

Mølledammen i Mølby før tørrleggingen 1960

Revidert versjon pr. september 2022

Innledning

Jeg er født i 1944 på gården Tovskovlund i Mølby. Er naturelsker, friluftsmenneske, jeger og sportsfisker. Og sterk knyttet til naturen. Jeg er "Oppvokst" i og ved mølledammen fra 6 frem til 16 års alderen i 1960, da Mølledammen ble tørrlagt.

I 1965 reiste jeg til Norge og er norsk statsborger. Er utdannet gartner og naturoppsyn og drev egen planteskole i 30 år. Fra år 2000 til 2012 fastansatt i Statens naturoppsyn. Nå pensjonist og bosatt på Kypros siden oktober 2012.

Jeg beklager at mitt danske skriftspråk er gått tapt, og må holde meg til Norsk og bruke danske ord og uttrykk, der det trengs. Som en av de sist gjenlevende, av de mest intense bruker av Mølledammen i de siste 10 årene før tørrleggingen, fant jeg at mine kunnskaper og viten, burde nedskrives, som en lille brikke bakgrunns stoff, til benyttelse for planleggere og andre ved en evt. gjenskapelse av sumpområdet. Det meste av dette jeg skriver er sikkert kjent stoff, jeg antar at alle registreringer, utført av fagfolk. Som landmålerbrev, historiske notat, tekniske beskrivelser m.m. finnes i arkiv. Jeg tror dog at mine beskrivelser, skisser og feltmessige observasjoner, som ble gjort i tiden 1950 til 1960 av det biologiske mangfold, og andre detaljer som ikke er registrert, kan komme til nytte. Om ikke annet av lokalhistorisk verdi.

Noen stiller sikkert spørsmål ved hva en dreng fra 6 års til 16 år har fått med seg? Min nysgjerrighet, sterke interesse for naturen, iakttakelsesevnen og fotografiske minne på disse områder kommer godt med, når jeg nå tømmer hukommelsen. Og de som husker mølledammen vil nok nikke gjenkjennende til skissen av åløpet, svingene, høller m.m. Jeg «boede» tross alt i Mølledammen i alle ledige stunder.

De lokale navn vi brukte, eksempelvis «Lertebækken» står i anførselstegn.

Lykke til med gjenskapelsen av Mølledammen!

Historikk

Tovskov, med borgen Thoweskowe er godt beskrevet. Bla står det lidt i boken: Slotte, herregårde og voldsteder i Sønderjylland H. E. Sørensen side 30.

Nedslagsfelt til dette som skulle bli mølledammen var sumpområder, grøfter, bekker, langs Fovs å «Revsø å» til jernbanebroen og sumpområdene ved Sommersted, «Sommersted mose» og Ørsted å, "Lertebækken", med nedslagsfelt oppover mot Ørsted og gjennom en kanal fra torvmosene mot Oksenvad.

Demningen

Ut fra det jeg hørte fra gamle mennesker, ble demningen bygget sist i 1800, først i 1900. Fra Madsen og Schwee savværk og videre øst for voldstedet og restene av Thoweskowe borg, opp til høyere land på Krumgård i Neder Lerte.

Dette var et smart stykke ingeniør arbeid, som skilte den dypere liggende "Lertebækken" fra Mølledammen, uten alt for omfattende utgravninger og masseforflytninger og en demning som ikke var uoverkommelig lang. Med en totallengde på ca. 4 til 500 m. Ca. 1-1,25 m. høg. Bredde på toppen ca. 1,5 m i bunn ca. 3 m. Den bestod av jord, delvis oppgravet fra en grøft parallelt med demningen fra Krumgård, grøften munnet ut i "Lertebekken".

Fra "Lertebækkens" nye løb, ble jord fra skrenten innenfor mod høyere land i vest, benyttet. Demningen bestod av ulike jordtyper, som leire, sandblandet leire og muld. Den var gresskledd, og det er nesten uforståelig at en demning av massiv jordmasse, kunne holde på vannet, uten jevnlig demningsbrud. Jeg minnes dog tre demnings brud, alle ved ekstrem høyvann, forårsaket av jordrotter som minerte demningen.

"Lertebækken" ble utdypet og rettet ut til lange rett strekninger i samme tidsrom. Derved ble de tilstøtende engene tørrlagte, drenerte og bedre egnet til gressganger. Østerengen på Tovskovlund, den siste av engene, inn mot mølledammen. Lå rett syd for voldstedet ved Thoweskowe borg. Det gikk en vei over engen ut til voldstedet, opphøyet med sand og spunset med tilhuggete eikepåler. Engen bestod av ca 1 meter dyp spagnum og mosejord, med blåleire i bunnen. Ved dyp-pløying, kom det opp en masse moseeik. Den mørkfargete eiken ble brukt til sløyd.

Uglefamilien er av moseeik fra Østerengen

«Midtengen» lå mellom den nye og gamle Lertevejen og inneholdt mere fin dyann iblandet noe sand.

«Vesterenge»n lå langs Ørsted å «Lertebækken». En grøft fra mosene i Oksenvad grenset mot engen.

Oker (ogger), preget torvkvaliteten, både i Oksenvad mose og Sommersted mose.

Tovskov mølle

Møllen var kongelig privilegert, med et flott emblem oppe fronten på bygningen. (Ble emblemet ikke ivaretatt etter brannen og innsatt i fronten på den nye møllen?)

En del av møllen med emblemet i fronten.

Møllen eide vann- og ålefiskeretten i mølledammen. Vannet ble tidligere benyttet til å drive et lite EI-kraftverk. Etter 1945? drev turbinen kun maskinene i møllen.

Landsbyen Mølby i Oksenvad sogn, var kjent for den vakre fordamp og dens idyll. Og frem til sist i 60 årene var det et pulserende forretnings/næringsliv, med mange håndværkere i Mølby. I stor grad takket møllen og den trafikk dennes drift medførte.

Mølby hadde: 1 kro, 2 snedkerverksteder, 1 frisør, 1 baker, 2 bageriutsalg, 3 smede, savværk og tømmer, en stor vognmandsforretning, murermester, tagtækker, sadelmager, slakteriutsalg, røgeri, 2 købmænd 2 malermestre og bankfilial.

[Kart 1](#)

Det gamle landkort fra 1880 viser Ørsted å "Lertebækken" i sin opprinnelige løp, hvor den løper sammen med (Fovs å) Revsø å, ute i sumpene og blir til Nørreåen.

Merk den opprinnelige beliggenheten til gården Tauschaulund som lå 50 meter ovenfor Æ Kleinbahn. Min farfar rev husene og i 1920 bygget han Tovskovlund, der en ligger i dag. (Jeg husker grunnmuren av kampesten).

[Kartskisse 2](#)

Her har jeg skissert forandringer etter demningen ble anlagt fra slusene ved Madsen og Swee savværk, og opp til marken på Krumgård i Nedre Lerte. Med Revsø å som slynger seg

Dette flotte og historiske bildet tatt av Søren Juhl Hansen i 1950 årene viser Ø kleinbahn demning i bakgrunnen, fordammen, sluseanlegget mellom Tovskov essen og møllen og bakdammen.

Og et nytt åløp ble gravd ut fra møllen, forbi krohaven, gikk under broen ved Åvej og nedenfor gården til Adolf Wolf/Heinz Hilbrecht og løp sammen med «Lertebekken og ble Nørreåen.

Samt skissert "Lertebekken" med nytt løp langs demningen, forbi slusene ved savværket og Tovskovlund, der den ligger i dag, flott restaurert av familien Krab.

Tovskovlund, mai 1954 med mølledammen i bakgrunnen.

Konstruksjoner og tekniske beskrivelser

Ved savværket var det et slusesystem, med 5 sluser i eiketree, sider og et løp i betong, som regulerte vandstanden i dammen under ekstrem nedbør og ble i tillegg brukt, ved nedtappingen, i mai.

Tovskov mølle malte store mengder rugmel, ved hjelp av turbin-kraft, straks dammen var fylt med vann. Oppfyllingen var selvsagt avhengig av nedbør i okt.- nov.

Det var ikke uvanlig at turbinen gikk et uke og så måtte stoppes til dammen igjen fyltes, dersom det var en tørrværs periode om høsten. Kom det godt med nedbør, gikk turbinen hver dag, enkelte gange måtte møllen i tillegg slippe vand gjennom slusene, når vandstanden ble for høy.

Vanninntaket til turbinen, gikk i en støpt kanal under møllebygningen gjennom en liggende turbin, ca Ø 150 cm og ut i bakdammen. Fallhøgden vil jeg anslå til mellom 2-3 m.

Turbinen drev et sinnrikt system, med remskiver på langsgående aksler oppe under mølleloftet og drivremmer ned til maskinene.

Det var i tillegg bygget en solid konstruksjon med sluser og ålerist og fangstkum, mellom møllen og Tovskov Essen, for kommersiell fangst av ål om høsten. Mølleren hadde plikt til å holde ålegangene for ungalens vandring vedlike, og kjøpte også glassål for utsetting.

Bruk av Mølledammen i næringsvirksomhet

Lodsejerne hadde frodige gressganger i engene til deres kveg. Det var en avtale mellom mølleren og lodsejerne om tidspunkt, både for å senke vandstanden om våren og når møllen kunne heve vandstanden om høsten. Jeg mener det var fra 1 mai til 1 okt. vannstanden i mølledammen skulle være nedsenket til åens nivå. Så engene lå tørre under gressings perioden.

Næringsrik slam fra vinterhalvårets høye vannstand gav en naturlig gjødsling, gjorde at de fleste enge var ypperlige gressganger. Det ble ikke høstet hø i engene.

Det forekom høsting av tagrør, ikke i faste forretningsmessige former, mere etter den lokale tagtækker Hans Jørgensen (Lille Hans), eller den enkelte lodseiers behov. Det ble ikke høstet brenntorv, dynnet var for jernoksid og svoveloksid holdig.

Vannkraften hadde selvsagt stor betydning for møllens økonomi, da alle tekniske innretninger, ble drevet av

turbinen. Åle fangsten under ålens høstvandring, var tidvis betydelig og dreide seg om hundrevis kilo solgte levende ål, som hovedsakelig ble levert til kroer i distriktet og ålerøgeriet i Haderslev. Det ble fanget mere ål enn det som var dammens lokale bestand. For det vandrede ål fra Oksenvad mose, Sommersted mose, Fovs å og fra mosene, bekkene, mergelgravene ovenfor Revsø, forbi Ødis helt til Fovslet og bekkene med småmoser mod Simmersted.

Friluftsliv, jakt og fiskeri

Spaserturer langs demningen og studier av fuglelivet spesielt om foråret var rekreasjon for mange. Fordammen med svaner og unger var et yndet turmål for mødre med småbarn.

Skøytesporten ble drevet av landsbyens og omegnens barn, i is-vintre skøytet man fra Mølby og til jernbanebroen ved Sommersted. En strekning på anslagsvis 2,5 - 3,0 km. Det ble spilt ishockey og utkjempet distanseløp og hurtigløp.

Andejakten rundt og i mølledammen var attraktiv og gav tidvis godt utbytte. Jaktretten var egentlig den enkelte lodsejers rett, men jegere i Mølby gikk på jakt i Mølledammen, mere og mindre etter uskreven sedvane. Jakttrykket var intens, det var neppe en aften fra oktober til nyttår uten at en eller flere jegere var på andejakt. Patronene var dyre derfor var jakt på vadefugler, spesielt bekkasiner, kun utbredt blant velstående sportsjegere.

Det ble hvert år felt en eller flere oddere i mølledammen og omkringliggende vannløp.

Fiskeriet var rikt. Selv om møllen hadde all rett til ålefisket, ble det drevet utstrakt fiske fra lokalbefolkningens side. Vi drengene fisket med stang og angler. Det var når de voksne satte ruser og lystret ål med ålejern at mølleren enkle gange grep inn. Det var ikke få kilo ål vi knekte fisket opp i løpet av en sommer. Hadde man 10-15 "Natangler" som var det lokal navn på en pinn, stukket ned i brinken, festet et snøre, på 5-10 m. med blylodd og en krok agnet med regnorm, satt ut i skumringen og røktet ved soloppgang gav ofte 8-10 pene ål. Gjeddefiskeriet, særlig i gytetiden om våren var attraktivt, de største gjedder lå på 6-7 kg. Den største fanget i min tid, var 8,5 kg.

Merkelig nok var det i min tid kun to robåter i Mølby, (Fabrin og Swee) disse lå forankret ved den gamle Kleinbahndemningen og ble brukt til en fisketur nå og da, samt til en og annen andejakt tur. Følgelig var båttrafikken (lystturer med robåt) minimal.

Et rikt biologiske mangfold

Artsmangfoldet var rikt. Vadefugler og ender på fourage-trekk om aftenen. Skyldtes i vesentlig grad den stadige reguleringen av vannstanden, som skapte en "ebbe/flod" effekt, maken til den man ser i vadehavet. Under perioder med høy vannstand, lå det kun noen flokker med ender i daghvile ute på de åpne vannflater, sammen med noen skalleslugere, andre dykkender, blichøns og svaner. Da foregikk fouragetrekket lengere opp mot Revsø. Aftenstrekket startet ved solnedgang, med hundretals dobbeltbekkasiner, etterfulgt av krikkænder, så kom brunnakkene og gråænderne kom idet skumringen gikk over til mørke. Ænderne kom hovedsakelig fra Jels søerne. Ved stormvær, merket man et økt innslag av ender, som de gamle jegere mente kom inn fra vadehavet ved Ribe.

I tagrørskoven nærmest Mølby overnattet i tusenvis stær om natten om høsten. Det kom flokk på flokk med hundrevis fra alle verdenshjørner i skumringen.

Grågjess var sjeldne gjester, jakttrykket var for intens, men under vårtrekket rastet tidvis flere hundre gjess. Det forekom grågåse yngling både i Sommersted mose og i mølledammen, i nærheten av svaneredene. Gjessene forsvant straks jakten begynte. Hver høst ble det skutt knekkand, skeænder, spidsænder, stor regnspeve.

Ellers observerte man på høsttrekk, Gravænder, Rødben, Hvidklire, Islandsryle, Mudderklire, Tinksmed. Talrikest var Dobbeltbekasinen. Senhøsten kom enkeltbekkasinen tidvis i store mengder.

Vinterstid kom det årlig sangsvaner, Lille Skallesluger, Stor Skallesluger, den mere sjældne Lappfiskeand, troldænder, bjergænder, taffeland, hvinænder og flere av familien lappedykkere.

Knoppsvaner ynglet årlig i mølledammen og var som beskrevet et hyggelig innslag i fordammen på forsommeren. Ellers forekom i større og mindre antall: Vandstær og Isfugl, Vandrikse, sivhøne og blichøns. Sivsanger, Rørsanger og sikkert flere, dersom jeg hadde hatt bedre kunnskaper om de mindre fuglene. Klyde, Lille Rørdrum og Fiskeørn var sjeldne gjester. Om sommeren var det alltid fiskehejrer å se. En og annen rå hadde lam i enge med høy siv/gress i enge som ikke ble avgresset. Her fantes også tidvis en rev eller en hare. Ellers var mølledammens faste firbeinte dyr gjennom hele året, odderen. I min barndom var det yngling hvert år, som reglen 2 -3 unger. Det var i tillegg fast gjennomfart av oddere langs de ulike vannløp. Vildmink så man kun en sjelden gang.

Av fisk fantes: Trepigget hundestejle, abbor, ål, gjedder, flere arter i skallefamilien, Suter (Sli) og ferskvandsålekvabbe. Samt en lille bestand av Brasen opp til 2-3 kg. ferskvannsmuslinger og vandsnegle. Litt krebs, hovedsaklig ovenfor de beste ålebiotoper.

Ålen var den mest talrike fiskearten i mølledammen. Dette i sammenheng med vanddybden 1 til 3 m. i de dypeste høllene og det dype lag med dynn i åbunden.

Tagrørskoven i sumpområdet nærmest Mølby var den dominerende vegetasjon og utgjorde et viktig skjul for fuglene. Videre fantes et par lavere sivarter jeg ikke kan navnet på. Samt Hvide og gule åkander som skapte en idyll i fordammen under blomstringstiden. Det var 5 «øer» med en for meg ukjent salix art (en lavere buske på 2-3 m.) På en leireholdig del av demningen vokste en tett bestand av Fladkravet kodrive. Ellers fantes Dunhamre, bukkeblad, lysesiv, vandslirekne, vandaks og flere ulike etårige frøplanter med rig frøsetting. Spesielt husker jeg en trekantet vekst innen slirekne familien, med oljeholdig frø som var ettertraktet av enderne. Gresset i engene var naturlige sumpelskende gressarter som jeg ikke kan navnet på.

Insektlivet var rikt, pussig nok var hverken vi som oppholdt oss det meste av sommeren i mølledammen eller Mølby's innbyggere plaget av mygg.

Det var rikt med vårfluelarver i åen, ferskvandstanglopper, vandkalv/Guldsmede, og tagrør-plantene var tidvis angrepet av en bladlusart.

Den regulerte vannstands innvirkning

De skiftevis vannstanden i engene var ideell for vade og svømmefugler. Nå lå næringsrike områder tilgjengelig, med et mylder av vanninsekter i den bløte dynn, og de grunde vandpytter.

De næringsrike avleiringene i engene og i den sentrale mølledams rørskove var grunnlaget for det rike artsmangfoldet. Mølledammen virket som et filter på vandløpet og la igen mye næring. Dette kombinert med avgresning av engene frem til oktober. Etter at kvæget var taget hjem, vokste fortsatt næringsrike gresspirer, snadder for ender, Vadefuglene fikk også god næringstilgang, for i det korte gress kunne de nå småkryp i mudderet. Samtidig som høy vandstand om vinteren beskyttet insekt og plantelivet mot frostskaade ved streng kulde. Det var stor forskjell på bunnsedimenter, plante, fisk og insektliv i mølledammen. Kontra videre nedover Nørreåen. I åen var det mere sand,

grus og stein, lite avlejrning av dyann, andre typer vannplanter, som vandranunkler. Det var ikke ørred i mølledammen, men en rik ørredstamme i Nørreåen helt opp til slusene.

Forurensning

Meieriet i Neder Lerte var en tid en betydelig forurensning av organiske stoffer (Spildvand med melkerester). "Lertebekken" fra der "meierigrøften" løp ut i bekken (ca. 200m ovenfor broen ved nye Lertevejen) og ned til Mølby var under varme tørre perioder livløs på grunn av iltmangel i vandet. Dette rettet seg imidlertid forbausende raskt, da meieriet ble nedlagt. Etter et par år var forurensningene vasket bort, og i grusbunnen var det vårfluelarver. Det ble nå gjort fine ørredfangster i det før døde område.

Tørrelagging og konsekvenser

Det var med stor sorg jeg så mølledammen bli tørrlagt, åen ble rettet ut til en kanal, med jevne skrå kanter og lange rette partier. Strekningen fra jernbanebroen ved Sommersted, ned til og sammen med "Lertebekken" videre forbi Tovskovlund og ned til der åen fra Møllen, møtte "Lertebekken" ble kanalisert. Alle åens svinge ned gjennom engene og hele åen gjennom rørskoven i mølledammen ble avskåret og lukket av. Vannet ble raskt iltfattig og fisk døde i tusentall, en råttne stank lå lenge over området. Jeg ble forundret over den mengde med fisk som kom for dagen. Entreprenøren tok seg ikke tid eller umake med å åpne de avskårede åløb, eller slippe fiskene ut i den lavereliggende nybyggete kanal. Eller fange fisk med vod, i innestengte høller. Ålen trakk ned i mudderet og levde utrolig lenge før de også måtte bukke under. Jeg reddet det som reddes kunne av fiskeyngel.

En miljøkatastrofe som i dag ville bli betraktet som grov miljøkriminalitet. Den gangen ble dette godtatt uten store medieoppslag eller protester. Lokalbefolkningen resignerte, myndighetene Hedeselskapet og lodseierne som igangsatte prosjektet så ikke den veien.

Det var landvindingen som var i tiden og betød noget. Miljøvern var ikke på dagsordenen, så enkelt var det.

Engene ble grøftet, tørrlagt, kalket og kultivert. Men etter noen års fede hvedeavlinger, sank, humusjorden i den gamle dambunn og luft frigjorde svoveloksid og jernoksid. Okeren (ogger) tettet drenerør, dvs. de som ikke ble pløyet opp. For humusjorden sank, og grøftene kom opp i dagen. Engene ble forsøkt lagt ut og tilsådd med kulturgress.

Men var middelmådige gressganger. En av de ivrigste forkjempere for landvindingen, innså at han hadde bedre gressganger før tørrleggingen. Men nå det var for seint å angre.

Grunnvannsnivået sank etterhvert i vid omkrets, nærmest som ringer på vandet. Og regnvannet forsvant raskt gjennom kanalen, og skyllet med seg humuspartikler og avleiring ut i Nørreåen og videre til havs.

Gjenskapning

Det er noe på gang! Det er en ny tid med nye kunnskaper om miljø.

Dersom gjenskapelsen blir gjennomført. Blir de ulike fagfolks avgjørelser, spennende å følge med på. Etisk, ville det være ideelt om fordammen, ved møllen ble gjenskapt. Dette vil kreve gjennomstrømning av vann, forbi møllebygningen og videre i det nedlagt åløpet. En demning over fra Savværket og til dyrket mark mot vest blir ikke mange meter lang. For å få de riktige avleiringer og skape ulike mikrobiotoper, må det gamle vannløpet med sine buktninger, dype sving og høller gjenskapes fra jernbanebroen til Mølby. Det vesentlige ved gjenskapningen må være å få tilbake, de mange ulike biotoper og det rike biologiske mangfoldet i området. Her er stikkordet avleiring, av humusstoffer og næringsalter. Regulert, variert vandstrand gjennom årstidene tilpasset livskravene til planter, insekter, fisk og fuglelivet.

For ikke å få de gamle tilstander, med alt for intensiv jagt, bør totalfredning eller sterk regulert jakt innføres, skal jaktbare fugler få fred både til fødesøk og under rast.

Etterord 18 år etter

Nå skrives september 2022 Jeg fulgt med på tilbakeføringen av det gamle åløpet, og har besøkt Mølby og sett. Selv om det ikke ble helt som jeg drømte om i min beskrivelse av gjenskapning. Så var det gledelig ut fra miljø og naturmangfolds hensyn og se hvordan åen igjen slynger seg gjennom engene og det ble en ny fordam om enn ikke riktig så stor som i min drøm.

Og så det er jo litt morsomt for en gammel Mølby-dreng og sitte på Kypros og formidle litt historie fra Mølby.

Vil du vite mer om livet i etterkrigstidens Mølby og frem til 1965. Om mitt liv i mølledammen, hva som skjedde med småfiskene jeg fanget. Så er min bok «Livet i og med naturen» nå og få kjøpt online i Danmark hos Scanvik

boghandel:

<https://www.scanvik.dk/da/product/naturvidenskaberne/9788230351123>

Besøk gjerne min hjemmeside www.mogenslorentzenbok.com og legg igjen en hilsen eller spørsmål. Eller er det noen som har foto av historisk verdi, relatert til dette notat så send dem gjerne via min hjemmeside. Så skal jeg legge dem inn der det passer.

Mogens Lorentzen.